

KASZA PÉTER

Lazius-kéziratok

*Filológiai alapvetés egy kritikai kiadás elé**

Hogy Wolfgang Lazius¹ (1514–1565) monumentális történeti műve, a *Rerum Austriacarum Decades* miért nem talált kiadóra a maga korában, csak találgathatjuk. Bizonyosan közrejátszott ebben, hogy Lazius élete végéig dolgozott a művön, befejeznie azonban nem sikerült, így érthető, hogy életében ő maga nem rendezte sajtó alá. Halála után talán a befejezetlenség is a kiadás útjában állt, de az sem zárható ki, hogy az új uralkodó, II. Miksa nem rajongott olyan őszintén az öreg történetíróért, mint apja, így nem támogatta a kiadást.² A későbbiekben az Ausztria korai történetére vonatkozó részek már kevésbé tűnhettek vonzóknak a kutatók számára, de hogy még a mű, kortörténeti jellege miatt legnagyobb forrásértékű részlete, az V. decas sem talált kiadóra, abban bizonyosan nagy szerepe volt a szöveg meglehetősen kaotikus kézirati hagyományának. Az V. decas egyes könyvei ugyanis minimum két változatban maradtak ránk, de a legtöbb szövegről három változat is található, sőt, van olyan könyv, melynek négy különböző kézírata ismert.

Egy kiadást, és az annak alapjául szolgáló, a szerző szándékát a lehetőségekhez képest híven tükröző szövegváltozat megállapítását, ezért szükségképpen komoly filológiai előkészületeknek kellett megelőzniük.

A Lazius-kutatásnak amúgy sem központi eleme a *Decades* vizsgálata, így lényegében két kutatót említhetünk, akik érdemben foglalkoztak e jelentős, ám

* A tanulmány megírását az NKFIH K-119237 azonosító számú, *Buda oppugnata – Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve* című kutatási projektje támogatta.

¹ Lazius életéről a korábbi lexikoncikkek, illetve szórványos tanulmányok adatai alapján újabban jó összefoglalást ad Petra Svatek, felsorolva a humanista terjedelmes életművének legfontosabb darabjait is. Vö.: SVATEK, Petra, *Wolfgang Lazius, Leben und Werke eines Wiener Gelehrten des 16. Jahrhunderts = Wiener Geschichtsblätter*, 61(2006), 1–22.

² Tudjuk, hogy Lazius írt egy beszédet I. Ferdinánd király temetésére, ennek szövege is fennmaradt (vö.: ÖNB cod 7996 1r–14v). A vonatkozó kéziratot kötetben, közvetlenül a beszéd után található két, Laziusnak írott levél, mindkettő szerzője egy bizonyos Seldius. Az első levélben megígéri, hogy Lazius valamely kérését közvetíti Miksa császár felé, majd a második alapján úgy tűnik, ez a kérés engedély volt arra, hogy Lazius kinyomtathassa a Ferdinándról írt beszédet. Seldius azonban sajnálattal tudatja a történetíróval, hogy ez előtte is érthetetlen okból akadályokba ütközik. (Remitto tibi orationem funebrem abs te compositam, quam ego lubenter legi, est enim, quantum video, summa pietate ac diligentia composita, et plane digna, quae in manus hominum perveniat. Ita, ut eo magis mirar, quatenus causae esse possint, quod eiusdem editio prohibeatur. Vö.: ÖNB cod 7996 16v).

elhanyagolt történetírói alkotással. A magyar kutatók közül Waczulik Margit nevét kell kiemelnünk, aki már a múlt század harmincas éveiben felhívta a figyelmet Lazius művének forrásértékére. Waczulik vékony kis monográfiája, melyben csak pár oldal jutott Laziusnak, bármily úttörő is volt a magyar kutatásban, nem vethető össze az osztrák történész, Michael Mayr habilitációs dolgozatának könyvvé érlelt változatával, mely eddig egyedülként foglalkozott részletesen a *Decades* egészének szerkezetével. A két szerzőt azonban mégis összekapcsolja az a tény, hogy bár eltérő álláspontra jutottak, mindketten megpróbálták állást foglalni a *Decades* kézíratainak helyes sorrendjét illetően, így egy lehetséges stemmát felvázolva, megtették az első lépéseket egy majdani kritikai kiadás felé.³

Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy saját kutatásaim alapján újrarendeljem Waczulik és Mayr álláspontját, és megfelelő tartalmi és filológiai érvek alapján megállapítsam az egyes kéziratok keletkezésének, ha időpontját nem is, de legalább a sorrendjét. Egy ilyen vizsgálat elengedhetetlen előfeltétele annak, hogy eldönthessük, melyik rendelkezésünkre álló kéziratot kell a témája miatt magyar szempontból is kiemelkedő jelentőségű V. decas tervezett kritikai kiadásának alapszövegéül választanunk. A továbbiakban a három kézirat fizikai és tartalmi ismertetését követően előbb összegzem a kutatásban előttem járó két tudós véleményét és főbb érveiket, majd kifejtem saját, az V. decas III. (más olvasatokban I–III.) könyvének teljes körű kollacionálásán alapuló álláspontomat.

Az V. decas kézíratai

Az V. decasnak jelenleg három kézírata ismert, mindhárom Bécsben, az Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB) állományában található, a cod 7967, cod 7937 és cod 7688 jelzetek alatt. Az egyes változatoknak nincs szakmai körökben bevett, egyértelmű rövidítése vagy betűjele. Az olvasó dolgának megkönnyítése érdekében ezért magam a továbbiakban az alábbi jelölést alkalmazom: cod 7967-et W1-nek, cod 7937-et W2-nek, végül cod 7688-at W3-nak nevezem. A három kézirat közös vonása, hogy egyik sem autográf, valamennyi egy-egy másoló által készített korabeli másolat a szerző, Lazius kezétől származó javításokkal. A kéziratok minden bizonnyal már Lazius halála (1565) után nem sokkal az ÖNB elődjének számító Udvari Könyvtárba (*Hofbibliothek*) kerültek, ugyanis már szerepelnek Hugo Blotius 1576-ban keletkezett jegyzékében.⁴ Fizikai jellemzőik

³ Mayról tudható, hogy tervezte is az V. decas kiadását, de ez végül terv maradt. Vö.: MAYR, Michael, *Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs, Ein Beitrag zur Historiographie des 16. Jahrhunderts, Mit Nachträgen zur Biographie*, Innsbruck, Wagner'sche Universitätsbuchhandlung, 1894, 42.

⁴ MENHARDT, Hermann, *Das älteste Handschriftenverzeichnis der Wiener Hofbibliothek von Hugo Blotius 1576*, Kritische Ausgabe der Handschrift Series nova 4451 vom Jahre 1597 mit vier Anhängen, Wien, 1957 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 76).

is több közös vonást mutatnak. Mindhárom kézirat íróanyaga papír, melyeket (W2 kivételével, melyet eleve összefűzött füzetekre írtak), utólag kötöttek egybe. A katalógus adatai szerint mai, fehér pergamenkötésüket a 18. század közepén, 1753-ban kapták. További közös elem, hogy mindhárom kézirat közel hasonló nagyságú levelekből áll. Ez W2 esetében 254×350 mm, W1-nél 220×315 mm, W3-nál pedig 220×307 mm méretű lapokat jelent, melyeknek – néhány kivételtől eltekintve – mindkét oldalára írtak.

A legegységesebb képet mind formai, mind tartalmi szempontból a W2 kézirat mutatja. Egyrészt ugyanis az összesen 107 számozott levélből álló teljes kötet egyetlen másoló munkája, másrészt ez az egyetlen kézirat a három közül, amelyik az V. decas szövegének egy variánsán kívül semmilyen más szöveget nem tartalmaz. A kézirat valószínűleg mindig is egybekötött füzetekből állt, melyet az is megerősít, hogy csak egyetlen régebbi jelzetszámot tartalmaz. Eszerint a Blotius-féle katalógus még N° 436 jelzet alatt tartotta nyilván ezt a szöveget. A kéziratban egyaránt találunk levél- és lapszámozást is, amelyek közül a lapszámozás az eredeti, ezt ugyanis ugyanolyan tintával írták, mint magát a szöveget. Ezt alapul véve a kézirat szövege az első levél rectóján indul (fol. 1r, lapszám: 1), és a 106. levél rectóján (fol. 106r, lapszám: 211) ér véget. 106v, illetve 107r–v egyaránt üres. Az utolsó lapszámot 106v-n találjuk, 212-t. Szintén üresen maradt a 30r–v (59–60. lap) is.

Nézzük most röviden a W2-ben található variáns tartalmát! A mű címe az első lap tetején található, és ebben az olvasatban a következőképp hangzik: *Rerum Pannonicarum, quas ab obitu Joannis weyvodae inclytus Romanorum, Hungariae, Bohemiaeque rex Ferdinandus in Hungariae regno praeclare gessit libri quattuor autore Wolfgango Lazio Viennensi medico eiusdem regis a consiliis et historiis*. Eszerint – és ennek a későbbiekben még lesz jelentősége – a szerző a János vajda, vagyis Szapolyai I. János király halálától (1540) kezdődő időszak magyar történelmét (*Rerum Pannonicarum*) kívánja tárgyalni és bemutatni négy könyvben. Az ígért négy könyvet azonban egy *Praefatio* előzi meg, melynek címe szintén beszédes: *Praefatio in eosdem libros, in qua capita annalium eorumque, quae a Casparo Ursino Velio sunt perscripta eiusdem quondam regis historiographo, breviter retexerunt*. Lazius tehát nem *in medias res* kezdi az események tárgyalást, de nem is illeszt például földrajzi bevezetőt a műve elé, ehelyett 33 lapon át (fol. 1r–17r) nagy ívű áttekintést ad Magyarország, helyesebben talán a Kárpát-medence történetéről a népvándorlás korától egészen Szapolyai János haláláig. Ennek kapcsán felhasználja elődje, a sziléziai humanista, Caspar Ursinus Velius hagyatékának bizonyos szövegeit.

Velius történeti műve – Laziuséhoz hasonlóan – kéziratban, sőt a szerző 1539-ben bekövetkezett váratlan halála miatt alapvetően befejezetlen maradt. A hagyatékot Lazius kezdte rendbe szedni, amit az is jelez, hogy Velius szövegének megmaradt kéziratai ma különböző Laziushoz köthető kötetekben lelhetők fel.⁵

⁵ Cod 8055 tartalmazza a Kollár-féle IV., VIII., IX. könyvet, cod 8657 a Kollár-féle I–III., V–VII. könyvet, cod 7688 fol. 352r–363v a Kollár-féle X. könyvet.

Kiadásra azonban a mű egészen 1762-ig nem került, amikor is Kollár Ádám Ferenc – akkori bécsi udvari könyvtáros – sajtó alá rendezte a megmaradt anyagot, és *De bello Pannonico* címmel kinyomtatta.⁶ Kollár tíz könyvre osztotta a szöveget, melyben Velius alapvetően a Szapolyai és Ferdinánd közt dúló polgárháború éveit örökítette meg. A szöveg azonban 1531-igyl félbeszakad, és további évekre vonatkozólag nem ismerünk kéziratos Velius-anyagot sem. Amikor tehát Lazius belefogott a maga folytatásába, nem vette fel közvetlenül a Velius által elejtett fonalat, hiszen részletesen tényleg csak János király halálától, vagyis 1540-től tárgyalta a magyarországi eseményeket.

A mű elejére illesztett *Praefatio* funkciója tehát egyfelől bizonyosan az, hogy áthidalja a két mű által lényegében nem érintett időszakot, az 1530-as évek eseményeit. Másfelől több is ennél. Hiszen Lazius nem elégszik meg azzal, hogy tömören, akár Velius hagyatékában talált és mára elveszett szövegdarabok beépítésével összefoglalja az 1531–1540 közti, közel egy évtized történetét. A bevezetés a hunoktól és avaroktól kezdve a magyar honfoglaláson át áttekintést ad az egész középkori magyar történelemről, habár az kétségtelen, hogy a *Praefatio* jelentős részét (fol. 7v–fol. 17r) már a Mátyás halála után időszak, vagyis az utolsó fél évszázad (1490–1540) eseménytörténetének bemutatása teszi ki. Eközben mindössze kétszer utal elődjére. Először Buda 1529-es, Velius által is megörökített török ostroma kapcsán jegyzi meg a margón, hogy a részletesebb tárgyalástól szándékosan tekint el, mivel azt Velius már megírta.⁷ Másodjára a bevezetés végén írja, hogy azért elégedett meg az 1540 előtti események pusztá összefoglalásával, mert arról tudós elődje, Velius már részletesen és hitelt érdemlően beszámolt.⁸ Mint már utaltam rá, ez mai tudásunk szerint csak részben igazolható, hiszen jelenleg nem ismerünk olyan, Velius-tól származó szöveget, mely 1531 utáni eseményekről szólna. Az viszont valóban nem zárható ki, hogy, még ha azok nem is maradtak ránk, Lazius ismert ilyen jellegű szövegeket, és ezért döntött úgy, hogy csak 1540-től tárgyalja ténylegesen és részletesen a magyarországi eseményeket.

Ezek képezik a tárgyát a címben ígért négy könyvnek, mégpedig az alábbi bontásban. Az I. könyv (fol. 17v–29v), ahogy címe is ígéri (*Rerum Pannonicarum liber primus de his rebus, quas Leonhartus Baro a Vels in expugnatione Vischegradii et occupatione Peschthii et Albae Regalis oppidorum anno gessit salutis MDXL autore Volfgango Lazio Viennensi medico, historiographo regio*), Leonard Fels 1540. évi hadjárataival foglalkozik. A végső stratégiai célt ugyan

⁶ *De Bello Pannonico Libri Decem Ex codicibus manu exaratis Caesareis nunc primum in lucem prolati... illustrati, studio et opera Adami Francisci KOLLARII, Typis Joannis Thomæ Trattner, Vindobonae, 1762.* – 2013 óta Szebelédi Zsolt jóvoltából magyarul is olvasható: VELIUS, Caspar Ursinus, *Tíz könyv a magyar háborúról*, Máriabesnyő, Attraktor, 2013.

⁷ *Quam historiam, quia Ursinus Velius, antecessor meus prolixè enarravit, consulto haec omitto.* Vö: ÖNB, cod 7937. fol. 13v.

⁸ *Quoniam reliqua, quae hic a nobis in compendium congesta sunt, fusius ad fidem rerum ab Ursino Velio, doctissimo viro et nostro in scribendi munere antecessore ad posteritatem transmissa sunt.* Vö: ÖNB, cod 7937. fol. 17r.

nem sikerült elérni, de Visegrád, Pest és Székesfehérvár elfoglalásával megteremtődött a lehetősége egy következő évi, kimondottan Buda ellen irányuló támadásnak, melyet Fels utóda, Wilhelm Freiherr zu Roggendorf vezetett. Az ő híres-hírheft 1541. évi vállalkozása és annak tragikus kudarca adja a II. könyv anyagát (*Rerum Pannonicarum liber secundus de his rebus, quas Vilhelmus Baro a Rogendorf ad Budam gessit et de miserando nostrorum discessu. Authore Wolfgango Lazio Viennensi medico, regio historico*, fol. 31r–57r). Szintén Buda körüli eseményekkel foglalkozik a III. könyv is, melyben Lazius az előző évben török kézre került Buda visszavívására indított nagy birodalmi hadjárat történetét taglalja (*Rerum Pannonicarum liber tertius de his gestis rebus, quas Joachimus Marchio Brandenburgensis Elector ductu et nomine regis inclyti Ferdinandi aliorumque Germaniae principum in Hungaria anno gessit 1542. Authore Wolfgango Lazio Viennensi medico, regio historico*, fol. 57v–76r). Ezzel elértünk a IV. könyvhöz, mely alapján véve nemcsak abban különbözik a többi háromtól, hogy ennek középpontjában már nem csak Buda ostromaival összefüggésbe hozható események állnak, de abban is, hogy tárgya, ahogy erre a cím is utal (*Rerum Pannonicarum liber quartus de his gestis rebus, quae in regno Hungariae gesta sunt cum ab Ungnadio, tum a Velsio nomine et auspicio regis inclyti Ferdinandi ab anno Domini MDXLIII. usque ad annum MDXLVI. Autore Wolfgango Lazio Viennensi medico, regio historico*, fol. 76v–106r) már nem egy, hanem három év eseménytörténete. Lazius ebben a könyvben tárgyalja Hans Ungnad, majd a helyére ismét katonai főparancsnoknak kinevezett Leonard Fels 1543–1545. évi magyarországi hadműveleteit, a hangsúly azonban alapvetően az első két esztendőre esik. Az utolsó itt tárgyalt 1545. évre alig jut öt lapnál több (fol. 103r–106r, de 106r-n csak másfél sor áll), és a zárása alapján Lazius egyfajta átvezetésnek tekinti az 1546-tól kezdődő, de már nem magyarországi eseményeket, hanem a protestáns birodalmi rendek és fejedelmek ellen vívott schmalkaldeni háborút bemutató könyvek elé.⁹ A W2 kézirat tartalmát az alábbi táblázat foglalja össze:

<i>W2 kézirat (cod 7937)</i>	<i>Tartalom</i>
fol. 1r–17r	Történeti áttekintés 1540-ig (<i>Praefatio</i>)
fol. 17v–29v	Fels hadjárata (I. könyv)
fol. 31r–57r	Roggendorf hadjárata (II. könyv)
fol. 57v–76r	Brandenburgi Joachim hadjárata (III. könyv)
fol. 76v–106r	1543–1546. évek eseményei (IV. könyv)

⁹ *Iamque depulso Gallico bello, et qui a Turcarum instabat minis metu remoto, nova sensim in Germania succendi fax coeperat, autoribus, et qui frigidam reliquis suffuderant, Ioanne Friderico, Saxoniae duce electore et Philippo Hassiae Landgravio. Qui novarum rerum studiosi magnam in Germania et eam plane pestiferam adversus Caesares coniurationem excitaverant. [...] Quo de bello proximis nobis libris omnis nostra ad fidem rerum oratio constituetur. Vö. W2, fol. 105v–106r.*

A szöveg végén a másoló kezétől származó bejegyzést találunk: *Deo soli gloria 48*. Ez minden bizonnyal arra utal, hogy az imént bemutatott kézirati variáns 1548-ra készült el. Tartalma alapján ezt nincs is okunk megkérdőjelezni, hiszen minden ebben tárgyalt esemény 1546 előtti, viszont a szöveg végén a szerző utal egy olyan háborúra, mely 1546–1547 során, két évig dúlt a Német-római Birodalomban, és amiről Laziusnak 1548-ból visszatekintve már lehetett ismerete.

A fentiek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a W2 kézirat kerek, egész, önmagában lezárt művet tartalmaz, és ennek a befejezettségnek a kézirat külső állapota sem mond ellent. Egy olyan műről van szó, mely 1548-ra ma ismert formájában biztosan elkészült, és amely egy, a magyar történelemben nem járatos olvasó számára nagyon hasznos ismereteket nyújtó, áttekintő jellegű bevezetés után négy könyvben, részben kifejezetten évkönyvszerűen tárgyalta az 1540–1545 közti évek kizárólag magyarországi eseményeit. Az időhatár mutatja, hogy kimondottan kortörténetről van szó, a cím és a tartalom pedig egymást erősítve bizonyítja, hogy a *Rerum Pannonicarum libri* elnevezés alatt egy magyar kortörténet született a bécsi Lazius tollán, hiszen a mű semmilyen formában nem tér ki Ferdinánd uralkodásának azon eseményeire, melyek az adott időszakban nem Magyarországon történtek. Nagyon világos ugyanakkor a mű tematikai súlypontja is. Lazius a négyből három könyvet Buda 1540–1542 közti három ostromának szentel, vagyis annak az eseménysornak állít emléket, melynek révén a Közép-Európában jelentős hatalomnak számító Magyarország fővárosa, a kulturálisan is meghatározó Buda oszmán kézre került, majd, miután a visszafoglalására tett kísérlet sem járt sikerrel, oszmán kézen is maradt. Ettől a tematikától csak látszólag visz messzebbre a IV. könyv, minthogy lényegében azokat az utóvédharcokat mutatja be, melyeket Habsburg-hadvezérek a következő két év alatt Magyarországon folytattak, illetve azokat a lépéseket, melyek során az 1543. évi újabb szultáni hadjárat, majd a határ menti bégek akciói 1544-ben Pécs, Siklós, Székesfehérvár, Esztergom, Nógrád, Szeged bevételével kikerekítették a Buda körüli hódoltsági övezetet, biztosítva ezzel az oszmánok Buda feletti uralmát. 1543–45 tehát a Buda eleste utáni végjátéknak tekinthető, mely megszilárdítja az új helyzetet, és megalapozza a török tartós jelenlétét Bécstől 200 kilométer távolságra. Mindenképpen jogosnak tűnik, hogy Lazius 1545-tel zárja az eseményekről szóló beszámolót, hiszen a következő évben jelentősebb harcok már nem folytak az országban, az 1547-ben megkötött drinápolyi béke pedig rögzítette a kialakult *status quó*t, és a harcok nem is újultak ki Magyarországon 1550-ig. De erről 1548-ban még Lazius nem is tudhatott.

A befejezettségre utal az egységes íráskép is. Egyértelműnek tűnik, hogy a W2 esetben tisztázatról van szó. A szövegben eredetileg alig található javítások, a másoló kifejezetten gondos munkát végzett. A margókon ugyan megfigyelhetünk több kéztől származó és más-más tintával írt feljegyzéseket, de ezek alapvetően a szöveg tartalmára utalnak. Afféle széljegyzetnek tűnnek, melyek megkönnyítik az olvasó dolgát, hogy a fejezetekre nem osztott könyvekben megtaláljon egy-egy jelentősebb témát: ostromokat, biografikus részeket, városleírásokat, csatákat stb. Nem tudhatjuk, ezek mikor kerültek a kézirat szélére. Vannak

olyanok, melyeket a főszöveggel azonos tintával írtak, bár az eltérő betűméret miatt azt nehéz megállapítani, azonos kéztől származnak-e. Lehet, hogy a nyomdai előkészítést jelzik, mert a korabeli nyomtatványokban nem szokatlan, hogy margón levő megjegyzések utalnak a főszöveg tematikai egységeire. Más margináliák fekete tintával íródtak, bizonyosan más kézírással. Ezek esetében inkább az gyanítható, hogy a kézirat egy későbbi használója jelölte, emelte ki így a fontosabb részeket.

Végül meg kell említeni, mert a további argumentáció szempontjából is kiemelt jelentőségük lesz, a főszöveghez illesztett utólagos javításokat. Ezek részben a sorok közé vagy a margóra írt kiegészítések, a főszövegben áthúzott szavak, végződések, tagmondatok fölé vagy mellé írt javítások, sokszor nyelvtani, stilisztikai vagy kifejezetten tartalmi jellegűek. Ez utóbbiak mind egy kéztől, véleményem szerint Laziusétól származnak, de különböző árnyalatú tintával íródtak. Ez pedig arra utal, hogy Lazius 1548-ra elkészített és lényegében végleges formában lemásoltatott egy *Magyar történetet*, mely azonban nem jelent meg, és a következő évek alatt saját maga tovább javígtatta, csiszolta a szöveget, ennek pedig egy későbbi változatban következményei lettek. De mielőtt erre rátérnénk, vegyük előbb szemügyre a másik két kéziratot.

A W2-höz sok szempontból hasonló szerkezetű a W1 kézirat is, ugyanakkor a különbségek is számottevőek. A kódex valójában 242 levélből áll, de mivel az ívek összekötése után készült levélszámozás hibás,¹⁰ az utolsó lap 225r-n ér véget. Ez a kötet is kizárólag Lazius-szövegeket tartalmaz, de többet, mint az előző verzió, és a W2-vel összevetve a számos beragasztott cetli, marginália, javítás miatt a kötet általában véve meglehetősen rendezetlen benyomást kelt. Bár csak Lazius-szövegek vannak benne, tematikailag sokszínűbb, mint a W2. A kötet fol. 1r–70r egy chorográphiai résszel indít: Erdély és Magyarország földrajzi leírását tartalmazza. Címe szerint *Wolfgangi Lazii Viennensis Pannonii Commentariorum Rerum Austriacarum liber primus, qui reliquorum et sequentium Isagogen ac Transsylvaniae descriptionem comprehendit*. Blotius katalógusa szerint ez a kézirat eredetileg a N° 414-es jelzetet viselte. N° 417-es jelzet alatt katalogizáltak egykor egy másik kéziratot, melyet utóbb a W1-hez fűztek hozzá. Jelenleg ez a fol. 156r–225r-n található, és a kötet elején olvasható Erdély-leírásnak más kézírással, elenyésző számú javítással leírt tisztázata. Sajnos nem teljes. Erre utal a lapokon található eredeti lapszámozás is, mely a *Svevorum regnum, quod et Vaninarum a Vanino Svevorum rege appellatur* incipittel kezdődő szöveget a 21. lapon hozta, vagyis az eredeti változat első 10 levele ma már hiányzik. Csonka a vége is. A szöveg az eredeti lapszámozás szerint a 159. lapon (fol. 225r) „*Latinis inscriptus litteris, erantque qui talia...*” szavakkal mondat közepén szakad meg. Ez lényegében azt jelenti, hogy az utólag a W1-hez kötött szöveg az első 70 levélen olvasható Erdély-leírás fol. 5r–51v-n levő szövegének egy másolata, vagyis cap. II-vel kezdődik, és a cap. VII. közepén szakad félbe, így nem tartal-

¹⁰ A 17., 24., 25., 26., 29., 50., 52., 54., 58., 152. számú levél kétszer, a 35. és 68. levél háromszor, a 20. pedig négyszer szerepel, vagyis összesen 17 plusz levél adandó a 225-höz.

mazza az I. és VIII–XIII. caputókat. A szöveg tágan értelmezett Erdély-leírás, mert Lazius Erdély címszó alatt lényegében az egész Kárpát-medence vagy még inkább a Habsburgok uralta területek földrajzával foglalkozik, illetve mindazokkal a népekkel, melyek véleménye szerint Erdélyből kivándorolva terjedtek el szerte Európában. Nagyon fontos részletről van szó, hiszen címe szerint is *Isagogénak* vagyis bevezetésnek készült, mégpedig a humanista szerzők esetében szinte kötelező érvényű földrajzi bevezetésnek. Pontos funkciójára később még visszatérünk. De előbb lássuk a kézirat többi elemét.

Ha az Erdély-leírás második változatától visszafelé lapozunk, a fol. 152r–155v találunk egy szöveget *Gesta aestate anni 1556 in Hungaria autore Wolfgango Lazio* címmel. Ez annak a munkának egy verziója, melyet Lazius Tiroli Ferdinánd 1556-os magyarországi hadjáratának szentelt és amely *Rei contra Turcas gestae anno M. D. LVI. brevis descriptio cum adiecta chorographia* címmel 1557-ben jelent meg Baselben, majd számos utánnomást ért meg.¹¹ Ez a szövegváltozat azonban csonka. Az elég közkeletű Schardius-kiadás szövegét alapul véve, annak utolsó 13 sora hiányzik belőle a szöveget záró Claudianus-versrészlettel együtt. Biztos, hogy a hiány nem koncepcionális, csupán másolási hiba. Bár helyesebb, ha inkább papírhiányról beszélünk. A szöveg ugyanis az utolsó, még olvasható mondatoknál már befordul a jobb oldali margóra, mintha a másolóknak nem lett volna több üres lap a keze ügyében, és remélte volna, hogy az utolsó sorokat sikerül a margóra beszorítania. Nos, nem sikerült, a szöveg a *Non paucos denique, qui in reditu...* szavakkal félbeszakad. Ez egyben azt is igazolja, hogy ezt a változatot eredetileg lapokra írták, melyeket utólag kötöttek abba a kódexbe, ahol most található. Külön katalógusszáma nincs, vagyis korábban nem kezelték külön. A kézírás egyetlen más, a kötetben levő szövegével sem egyezik.

Végül eljutottunk a kolligátum tárgyunk szempontjából legfontosabb részéhez, a fol. 72r–151r leveleken olvasható szöveghez. Itt ugyanis a W2 kapcsán részletesen ismertetett szöveg egy verzióját találjuk közel ugyanolyan tagolásban. 72r-n olvashatjuk a címet, mely így szól: *Rerum Pannonicarum, quas ab obitu Joannis weivodae inclytus Romanorum, Hungariae, Bohemiaeque rex Ferdinandus in Hungariae regno praeclare gessit libri quattuor autore Wolfgango Lazio Viennensi medico eiusdem regis a consiliis et historiis*. Vagyis szó szerint megegyezik W2 címével. Ez a verzió is négy könyvből áll, azzal a különbséggel, hogy külön *praefatio* itt nincs, helyette a fol. 72r–93v-n levő első könyv Fels hadjárata mellett magában foglalja a külön nem jelölt *praefatio* szövegét is. Ettől eltekintve a többi könyv tagolása azonos: Roggendorf hadjárata 1541-ből (fol. 94r–112v), Joachim von Brandenburg hadjárata 1542-ből (fol. 113r–127v), majd

¹¹ Vö.: SCHARDIUS, Simon, *Historicum opus*. Vol. 2. Basiliae, 1574, 1810–1816; BONGARS, Jacques *Rerum Hungaricarum scriptores varii, historici, geographici, Ex veteribus plerique, sed iam fugientibus editionibus reuocati, quidam nunc primum ed. etc.* Cura Jac. Bongarsii, Francofurti, Apud heredes Andreae Wecheli, 1600, 438–443; REUSNER, Nicolaus, *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus gestarum*, Francofurti, 1603, 119–127; ill. SCHWANDTNER, Johann Georg, *Scriptores rerum Hungaricarum II.*, Vindobonae, 1768, 290–299.

az 1543–46 közti évek eseményei (fol. 128r–151r) zárják a művet. Igaz, ebben a verzióban a címek nem utalnak az adott könyv tematikájára. A könyvek elején csak annyi áll: *Rerum Pannonicarum incipit liber secundus/tertius/quartus autore Wolfgango Lazio regis inclyti Ferdinandi a consiliis et historiis*. A jelenleg fol. 72r–151r közti szöveget eredetileg saját, 1–80-ig futó lapszámozással látták el, és már Blotius is egységnek kezelte, így a N° 413-as jelzettel látta el. Ez a teljes *Rerum Pannonicarum*-rész egy másoló munkája, mind a kézírást, mind a tinta színét tekintve, de ez a kéz nem azonos a W2 másolójával. Első pillantásra, bár a W1-es kolligátum összességében rendezetlenebb, mint a W2, mivel a *Rerum Pannonicarum* W1-ben olvasható verziója sokkal kevesebb javítást, margináliát tartalmaz, mint W2, az előbbi tűnik a tisztázott verziónak. Később még erre a kérdésre is visszatérünk. Ami javítást itt találunk, az ugyanattól a kéztől származik, akitől W2 szövegközi bejegyzései is valók, vagyis minden bizonnyal Laziustól. A W1 kézirat tartalmát az alábbi táblázat foglalja össze:

<i>W1 kézirat (cod 7967)</i>	<i>Tartalom</i>
fol. 1r–70r	Erdély-leírás
fol. 72r–84v, 84v–93v	Történeti áttekintés 1540-ig; Fels hadjárata (I. könyv)
fol. 94r–112v	Roggendorf hadjárata (II. könyv)
fol. 113r–127v	Brandenburgi Joachim hadjárata (III. könyv)
fol. 128r–151r	1543–1546. évek eseményei (IV. könyv)
fol. 152r–155v	<i>Gesta aestate anni 1556</i>
fol. 156r–225r	Erdély-leírás

Nézzük végül a harmadik verziót, a W3-as kéziratot. Ez 285 levélből áll, kizárólag levélszámozást tartalmaz. A számolás 79r-val kezdődik. Blotius-féle katalógusszáma nincs. Alapvetően szintén Lazius-szövegeket tartalmaz, de az utolsó oldalakon (fol. 352r–364v) töredékek találhatók Lazius elődjének, Caspar Ursinus Veliusnak *De bello Pannonico* című művéből. A *Decades* szempontjából ez a kézirat tartalmazza a legtöbb szöveget. Fol. 79r–91v a másik két kéziratban IV. könyvként szereplő, 1543–46 közti események egy változata olvasható. Csonka szöveg, a könyv eleje *Dum haec in Bohemia geruntur*tól a *nova oblata hostes extemplo ducumig* bezárólag hiányzik. Fol. 92 hiányzik, fol. 93. üres. A mű valójában fol. 94r-en kezdődik, mégpedig a következő címmel: *Decadis quintae rerum Austriacarum liber primus, qui Ferdinandi caesaris res gestas pro regno Hungariae, cuius hereditatem adierat, complectitur ab obsidione Pannoniae Viennensi, qua a Solymano anno XXIX pressa fuerat, autore Wolfgango Lazio historico*. Innen fol. 117r-ig Lazius két könyvben foglalja össze a magyar történelmet a kezdetektől 1540-ig. Vagyis ez a változat már jelentősen kibővíti az eredetileg külön kezelt, de lényegében egy könyv méretű *praefatiót*. A III. könyv (fol. 117v–151r) összevonva tárgyalja a Buda körüli harcokat (1540–1542), majd következik az IV–VI. könyv (fol. 151v–169r), mely az 1543–1546 közti évek krónikája.

Vagyis Lazius ez esetben az eredetileg egy könyvben tárgyalt eseményeket három könyvre bontotta szét. A némileg eltérő tagolást és a főcímet leszámítva a törzsszöveg eddig egybeesett a másik két kötetben megőrzött verziók szövegével. A továbbiakban azonban kitágul az időhatár: a VII. könyv (fol. 171r–182r) Niklas Graf zu Salm 1549. évi magyarországi harcait beszéli el, a VIII. (fol. 182v–190r) Giovanni Baptista Castaldo erdélyi hadjáratát (1550–1551), a IX. (fol. 191r–202v) az 1552–1556 közti évek magyar eseményeit tárgyalja,¹² végül a rövid X. könyv (fol. 203r–205v) Szigetvár 1556-os ostromát.¹³ Fol. 206 üres, fol. 207 hiányzik. Fol. 208r–258v között ugyanazzal a kézírással, mint eddig, nem magyar tárgyú események következnek. Ezekben a lapokon Lazius a schmalkaldeni háború történetét írta meg két könyvben. Fol. 259r–291v között egy cím nélküli szöveget találunk, melynek kézírása eltér a kötet eddigi másolójának kezétől. Az elé beragasztott cetlin az áll: *Ista pertinent ad octavum librum de triplici coronatione Maximiliani caesaris*. Ez alapján a szöveg a csak részben elkészült VI. decas VIII. könyve vagy annak egy részlete lenne, akárcsak a fol. 326r-től 351v-ig terjedő rész, mely teljes egészében II. Miksa 1563. évi koronázásainak, több kéztől származó leírása. A két VI. decashoz tartozó rész között (fol. 292r–323r) azonban még egyszer felbukkannak a kötet szövegeinek többségét jegyző kéz írásával az V. decas VII–X. könyvének szövegei. A W3 kézirat tartalmát az alábbi táblázat foglalja össze:

<i>W3 kézirat (cod. 7688)</i>	<i>Tartalom</i>
fol. 79r–91v	1543–1546. évi események (csonka)
fol. 94r–117r	Történeti áttekintés 1540-ig (I–II. könyv)
fol. 117v–151r	Buda körüli harcok 1540–1542 (III. könyv)
fol. 151v–169r	1543–1546. évi események (IV–VI. könyv)
fol. 171r–182r	Niklas Graf zu Salm hadjárata 1549 (VII. könyv)
fol. 182v–190r	Castaldo erdélyi hadjárata, 1550–1551 (VIII. könyv)
fol. 191r–202v	1552–1556. évek harcai (IX. könyv)
fol. 203r–205v	Szigetvár ostroma 1556 (X. könyv)
fol. 208r–258v	Schmalkaldeni háború (VI. decas, I–II. könyv)
fol. 259r–291v	Töredék Miksa koronázásáról (VI. decas, VIII. könyv)
fol. 292r–302v	Niklas Graf zu Salm hadjárata 1549 (VII. könyv)
fol. 302v–309/1r	Castaldo erdélyi hadjárata, 1550–1551 (VIII. könyv)

¹² Vö.: KASZA Péter, *Wolfgang Lazius beszámolója az 1552–1556 közti évek magyarországi eseményeiről* = *Lymbus*, 2017, 89–117.

¹³ Ennek latin és magyar nyelvű kiadását, bevezető tanulmányokkal együtt lásd: *Egy elfeledett ostrom emlékezete, Szigetvár 1556*, a szövegeket válogatta, jegyzeteket készítette Kasza Péter, bevezető tanulmányok Kasza Péter és B. Szabó János, szerk., Fodor Pál, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016.

<i>W3 kézirat (cod. 7688)</i>	<i>Tartalom</i>
fol. 309/1r–320r	1552–1556. évek harcai (IX. könyv)
fol. 320v–323r	Szigetvár ostroma 1556 (X. könyv)
fol. 326r–351v	II. Miksa koronázása 1563
fol. 352r–364v	Caspar Ursinus Velius töredékek

Az egész kéziratot kötetre, de az V. decashoz tartozó szövegekre kiváltképp igaz, hogy a másolat nagyon tiszta, rendezett munka. Bármilyen javítás, marginália csak elvétve található a lapokon, így teljesen egyértelműen egy tisztázott, véglegesített változatról van szó. A kérdés most már az, milyen viszonyban vannak egymással ezek a szövegvariánsok, és egy kritikai kiadás elkészítéséhez melyiket kell alapszövegnek választanunk. De nem kevésbé fontos annak megállapítása sem, mit szánt ténylegesen Lazius a soha meg nem jelent V. decas szövegébe, vagyis mi lesz majdani kiadásunk főszövege.

Kutatástörténeti visszatekintés

Bár Lazius elismert alakja volt a bécsi humanizmusnak, és sokszínű életműve is több tudományág kutatóit vonzotta, történetírói működése, főként pedig az egyértelműen *opus magnum*nak írt *Rerum Austriacarum Decades* igen kevés figyelmet kapott a korábbi szakirodalomban. Ahogy a bevezetőben is említettem, ez legalább részben minden bizonnyal arra vezethető vissza, hogy a monumentális mű teljes egészében kéziratban maradt, így feldolgozása cseppet sem volt könnyű feladat. Hogy a *Decades* mennyire távol került a kutatók érdeklődésének fókuszától és hogy ennek következtében mennyire elfeledkeztek róla, azt két aránylag friss nemzetközi példával szeretném illusztrálni. 2014 októberében rendeztek Bécsben egy kétnapos konferenciát Lazius születésének 500. évfordulójára. Bár a gazdag és tartalmas program tizenöt előadást ígért, melyek Lazius érdeklődési körének számos aspektusát felölelték a várostörténettől a kartográfián át, a régészetig vagy a történetírásig, illetve szóltak előadások Lazius recepciójáról is, a *Rerum Austriacarum Decadest* egyetlen előadás sem választotta tárgyául. A másik példa kifejezetten az udvari történetírás felől igazolja a hiányt. 2009-ben Berlinben jelent meg egy kiváló tanulmánykötet, kifejezetten a 16–18. századi udvari történetírás tárgykörében. Ebben egy német kutató, Norbert Kersken írt egy remek összefoglalást a magyarországi történetírásról, és ebben szólt a bécsi udvarhoz kötődő történetírókról, így Lazius elődjéről, Caspar Ursinus Veliusról, illetve utódjáról, Johannes Sambucusról (Zsámboky) is. Laziusnak azonban, aki az összekötő láncszem kettejük között, ráadásul nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is a legjobb történetíró hármójuk közül, a neve sem bukkan fel a cikkben.¹⁴

¹⁴ Vö.: KERSKEN, Norbert, *Hofhistoriographen im frühneuzeitlichen Ungarn, Höfe – Historiker – Texte = Historiographie an europäischen Höfen (16.–18. Jahrhundert)*, *Studien zum Hof als*

Ahogy fentebb már említettem, a *Rerum Austriacarum Decades* jelentőségére lényegében két kutató hívta fel korábban a figyelmet, az osztrák Michael Mayr, aki kisebb monográfiát szentelt Lazius történetírói működésének a *Rerum Austriacarum Decadesszel* a középpontban, a magyarok közül pedig Waczulik Margit. Kettejük további közös vonása, hogy a kéziratok helyszíni tanulmányozása után véleményt formáltak a szövegek keletkezési sorrendjéről, vagyis egy lehetséges stemmára tettek javaslatot.

Waczulik Margit, ahogyan ezt a kéziratos kötetekben található kis füzetek bejegyzései mutatják, 1934 és 1937 között több hónapot töltött Bécsben a három kézirat tanulmányozásával. Eredményeit *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században* címmel megjelent könyvében tette közzé.¹⁵ A rövid kis munkában sok hely nem jutott Laziusnak, mégis Waczulik Margité az érdem, hogy az újabb kori magyar történészek közül elsőként hívta fel a figyelmet a kéziratos munka magyar történeti részeinek unikális forrásértékére. A Laziusnak jutó négy-öt oldalon részletesebb argumentációra nem volt lehetőség, de Waczulik úgy gondolta, a három kézirat közül az általam W2-nek nevezett cod 7937 a legkorábbi, amely 1548-ra elkészül, ezt követi az ötvenes években szerkesztett változat a W3 (cod 7688), végül az utolsó verzió a század hatvanas éveiben, Lazius halála előtt nem sokkal elkészített W1 (cod 7967). Az nyilvánvaló, hogy W2 esetében a kötet végén található, 1548-ra utaló bejegyzés miatt jutott arra, az alapvetően helyes következtetésre, hogy ez a változat a negyvenes évek végére elkészült. Arra nem utal semmi, mi alapján gondolta úgy, hogy W3 az ötvenes évek alkotása. Ez annál is furcsább, hiszen ez az egyetlen kötet, melyben Miksa 1563. évi koronázását is megörökítő részek szerepelnek. W1 esetében viszont bizonytalanság az abban található, 1556-s hadjáratról szóló rész téveszthette meg. Emiatt gondolhatta úgy, hogy a W1 Lazius utolsó szerkesztése, de mindenképp későbbi, mint a W2 szövegei. Holott, ahogy fentebb utaltam rá, a W1 kódexet utólag fűzték egybe szálás, kéziratos lapokból, így az, hogy ebbe bekerült egy 1556-ról szóló szöveg is, legfeljebb annyit bizonyít, hogy a lapokat 1556 után kötötték egybe, de semmit nem mond a benne található többi szöveg keletkezési vagy lejegyzési, másolási idejéről. Pusztán egy 1556-ról szóló szöveg ittléte miatt semmiképpen sem tekinthetjük a W1-et 1556 utáni, legkésőbbi szerkesztésnek, ahogy Waczulik Margit gondolta. Mindesetre szögezzük le, hogy Waczulik a W2, W3, W1 (cod 7937, 7688, 7967) sorrendet tartotta valószínűnek.

Más, és nézetem szerint helytállóbb következtetésre jutott Michael Mayr 1894-ben megjelent művében. Mayr hangsúlyozta, hogy a *Decades* legértékesebb, a történeti forrásként leghasználhatóbb része a kortörténeti jellegű V. decas. Ennek kiadását tervezte is, de a terv nem valósult meg.¹⁶ Evidenciaként kezelte,

Produktionsort von Geschichtsschreibung und historischer Repräsentation, hrsg. Markus Völkel und Arno Strohmeier, Berlin 2009 (Zeitschrift für Historische Forschung, Beiheft, 43), 155–176.

¹⁵ WACZULIK Margit, *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században*, Bp., Rábaközi Lapkiadó Vállalat, 1937, 56–60.

¹⁶ MAYR 1894, i. m. 42.

hogy a legutolsó verziót a W3 tartalmazza, minthogy kétséget kizáróan ez hozza legtöbb magyar vonatkozású szöveget. Nemcsak a bevezetés két könyve bővebb, mint a másik két változat *Praefatiója*, de, ahogy láttuk, csak ebben a kéziratban találunk 1546 utáni időszakról szóló szövegeket. Ami a másik két kéziratot illeti, Mayr is megállapította, hogy mindkettő közel azonos szövegváltozatot tartalmaz, de csak 1540–1546-os időhatárral közlő szövegeket négy könyves bontásban. Világos volt számára, hogy W2 és W1 a két korábbi változat. Ami a két kézirat egymáshoz való viszonyát illeti, arra jutott, hogy a számos javítást, margináliát tartalmazó W2 a korábbi változat, mely 1748-ra készen áll, W1-et pedig, mely valóban jóval kevesebb szövegközi javítást mutat, mint W2, ez utóbbi javított, átdogozott verziójának tartotta.¹⁷ Mayr szerint tehát a kéziratok keletkezési sorrendje W2, W1, W3 (cod 7937, 7967, 7688) volt.

A végkövetkeztetést, miszerint W3 a legutolsó verzió, bátran helyesnek fogadhatjuk el. Más a helyzet azonban a két másik kézirat sorrendjével. Érvélese alapján úgy tűnik, Mayr – bár jól ismerte az egyes kéziratokat – nem végzett részletes filológiai vizsgálatokat, nem vetette össze egymással a változatok szövegeit. Így véleményét végső soron külső jegyekre, tulajdonképpen a látszatra alapozta. A látszat pedig valóban az, hogy ha megnézzük a W1-ben, illetve a W2-ben található szöveget, akkor az utóbbi sokkal, de sokkal több javítást tartalmaz. A kérdés azonban úgy kell feltennünk, bizonyosan az-e a későbbi és a jobb, értsd filológiailag megbízhatóbb változat, amelyik kevesebb javítást tartalmaz? A válasz pedig egyértelműen nem. Ahhoz, hogy ebben a kérdésben tisztán lássunk, egyedül a szövegek összevetése, kollacionálása segíthet hozzá.

Az V. decas szövege

Mielőtt azonban részletesebb elemzés alapján felállítanánk a kéziratok stemmáját, érdemes azt tisztázni, mely szövegek tartoznak egyáltalán az V. decashoz, melyek azok tehát, amelyekre a kiadást megelőző vizsgálatnak ki kell terjednie.

Az vitán felül áll, hogy azok a részek, melyek kisebb-nagyobb változtatásokkal ugyan, de mindhárom kézirati változatban megtalálhatók, vagyis az 1540–1546 közötti évek történetét leíró könyvek, egyértelműen ide tartoznak. Bizonyosan ide értendők a W3-ban található VII–X. könyvek szövegei is, melyek szintén magyar eseményekkel foglalkoznak. Kérdés ugyanakkor, mi a helyzet a *praefatió*kkal, illetve a W3-ban ezt helyettesítő I–II. könyvvel, nemkülönben a jelentős részben Erdély, illetve Magyarország leírásának szentelt, a W1 elején található szöveggel, illetve a 1546–1549 közötti hézagot kitöltő, a schmalkaldeni háborút bemutató résszel. A bizonytalanságok mögött maga Lazius áll, aki menet közben többször is módosította terveit, de a kéziratok alapján a koncepcióváltások elég jól nyomon követhetők és a végső cél is megnyugtatóan tisztázható.

¹⁷ MAYR 1894, i. m. 53–54.

Ahogy a kéziratok bemutatásánál már utaltam rá, valószínűsíthető, hogy Lazius a magyar történelmet illetően eredetileg egy Veliust alapvetően folytató, bevezetéssel ellátott kortörténet megírásában gondolkodott. A W1 és a W2 lapjain megőrzött, mindkét esetben *Rerum Pannonicarum libri* címet viselő szöveg is erre utal. Egy ilyen szöveg 1548-ra biztosan elkészült, bevezetővel, tisztázott átiratban, bár nem jelent meg. Azt is tudjuk, hogy Lazius az 1545. év eseményei leírása végén utalt rá, hogy németországi ügyekkel folytatni kívánja a művet, bár ennek sem W1-ben, sem W2-ben nincs nyoma.

Az is adathozható ugyanakkor, hogy már az 1540-es évek közepétől foglalkoztatta egy átfogó Ausztria-történet megírásának a terve. A Bécs város történetét feldolgozó, 1546-ban megjelent könyve előszavában már említi, hogy tervezi egy, akkor még *Commentarii rerum Austriacarum*ként emlegetett mű megírását. Erre 1545-ig bezárólag több utalást is tesz. A terv talán nem lehetett független attól, hogy 1543-ban épp Bécsben jelent meg Bonfini *Rerum Ungaricarum Decades*ének első három decasa, mely koncepciójában (földrajzi bevezetővel ellátott magyar történet az ősidőktől Bonfini, illetve megbízója, Mátyás saját koráig) jól lefedi azt a tervet, amit Lazius majd a maga *Decades*ében meg kívánt valósítani. Ennek a monumentális vállalkozásnak lett volna a bevezetője az az Erdély-leírás, mely a W1 első hetven levelét tölti meg. Ennek már a címe (*Commentariorum Rerum Austriacarum liber primus, qui reliquorum et sequentium Isagogen ac Transsylvaniae descriptionem comprehendit*) is beszédes. Az alakuló koncepció viszonylag korai fázisában készülhetett, hiszen Lazius később soha nem használta a *Commentarii* megjelölést, az 1550-es évektől konzekvensen *Decades*nek nevezte a nagy művet. De a földrajzi bevezető belső adatai is azt mutatják, hogy az 1540-es évek közepén, nagy valószínűséggel legalábbis részben, 1544-ben írt szövegről van szó. Esztergom leírása kapcsán ugyanis utal rá, hogy a várat az előző évben foglalták el a törökök (*anno tamen superiori a Turcarum tyranno [...] ad deditionem subactum est*),¹⁸ márpedig erre 1543-ban került sor. Szintén a negyvenes évek közepének viszonyait tükrözi az is, hogy Lazius részint a Vág folyót, részint a Tiszát tartja a török hódoltság határának,¹⁹ illetve 1543 utáni hadi eseményt ebben a szövegben nem említi.

Mindebből az következik, hogy Lazius az 1540-es évek közepén már tervezte egy nagyobb Ausztria-történet megírását, és 1544–45-re el is készítette ennek földrajzi bevezetőjét, mely messze több, mint egy Erdély-leírás, hiszen Lazius ebben lényegében az osztrák Habsburgok kezén levő területekről ad áttekintést. Ennek megfelelően ugyanakkor, bár a címben szereplő Erdély miatt csábító lenne arra gondolnunk, hogy ez a szöveg a sajátosan magyar tematikájú V. decas elé szánt bevezető, ez nincs így. Lazius bizonyosan az egész mű legelső könyvének, *Isagogéj*ának szánta, és bár számos érdekes és értékes magyar vonatkozása van,²⁰ nem része az V. decas szövegananyagának.

¹⁸ Vö.: ÖNB, cod 7967, fol. 19r.

¹⁹ Vö.: ÖNB, cod 7967, fol. 30r–32r.

²⁰ Jelenleg doktorandusz hallgatóm, Csapó Fanni készíti elő ezt a szöveget kommentált kiadásra.

Lazius biztosan ennek megírását követően fogott bele a *Rerum Pannonicarum* címen ismert szövegek lejegyzésébe, hiszen azok 1546 után, minden jel szerint 1548-cal bezárólag keletkeztek. Talán már ekkor foglalkoztatta a gondolat, hogy ezt a nagy anyagot bedolgozza az Ausztria-történetbe, de a címadás és a lezártág miatt ebben nem lehetünk biztosak.

Az ugyanakkor megint jól adatalható, hogy a koncepció az 1550-es évek közepére megváltozott. Mivel a W3 magyar vonatkozású részei – Miksa 1563. évi koronázásának leírását is beleértve – egységes kézírással készültek, ez a másolat valamikor a szerző 1565-ben bekövetkezett halála előtt nem sokkal keletkezhetett. Lazius ekkorra már decasokban gondolkodott, vagyis olyan művet akart írni, melynek minden egysége 10-10 könyvből áll. Ennek kapcsán merülhetett fel az gondolat, hogy a korábbi pannon történet könyveit felhasználja egy decas kitöltéséhez. Eredetileg ehhez négy könyv már megvolt egy egy könyv méretű előszóval, bevezetéssel kiegészítve. A W3 változata alapján jól látható az új koncepció alakulása. Az első könyv fölé írt cím itt: *Decadis quintae rerum Austriacarum liber primus, qui Ferdinandi caesaris res gestas pro regno Hungariae, cuius hereditatem adierat, complectitur ab obsidione Pannoniae Viennensi, qua a Solymanno anno XXIX pressa fuerat, autore Wolfgango Lazio historico*. Mivel Ferdinándot már császárnak titulálja, a cím bizonyonnyal 1556 utáni állapotot tükröz, másrészt itt már a decades megnevezés szerepel. Hogy a tíz könyves terjedelmet elérje, Lazius fogta az eredeti, W1-ben és W2-ben olvasható előszót, és jelentős mértékben kibővítve két könyv terjedelműre növelte. Így a korábban megírt négyvel meglelt volna hat könyve, csakhogy valamilyen okból, talán a tematikai együvé tartozás miatt, az egykori I–III. könyveket, mint láttuk, összevonta és így kapott egy Buda-tematikájú III. könyvet. Az eredeti tagolás azonban erősen átüt a szövegen, olyannyira, hogy bár az egykor Fels hadjáratának szentelt Liber I. új címe egyszerűen *Historiae Hungaricae decadis V. liber tertius*, de a Roggendorf-féle 1541. és a Brandenburgi Joachim vezette 1542. évi hadjárat is megőrizte ebben a másolatban is eredeti címét,²¹ olyannyira, hogy a *Rerum Pannonicarum* kifejezés is bennük maradt! Ide szépen illeszkedett az eredetileg is IV-nek számozott könyv, mely az 1543–1546 közötti, 1545-tel záruló évek krónikáját hozta. A kézirat további magyar tárgyú szövegei közül az első, ahogy láttuk, Niklas Graf zu Salm 1549. évi magyarországi harcairól számol be, és a sorban ez a VII. Innentől a Sziget 1556. évi ostromát tárgyaló X-ig a sor hiánytalan. Vagyis megvan a tíz könyv, csak V–VI. nincs. Vagyis eredetileg volt, ez szólt volna a schmalkaldeni háborúról.

A koncepcióban van logika. Lazius már 1548-ban is azt ígérte, hogy a IV. könyv utáni folytatást ezen harcoknak szenteli. A W3-ban ennek megfelelően, az ed-

²¹ *Rerum Pannonicarum liber tertius de his rebus, quas Vilhelmus Baro a Rogendorfad Budam gessit et de miserando nostrorum discessu, Authore Wolfgango Lazio Viennensi medico, regio historico*; ill. *Rerum Pannonicarum liber tertius de his gestis rebus, quas Joachimus Marchio Brandenburgensis Elector ductu et nomine regis incltyti Ferdinandi aliorumque Germaniae principum in Hungaria anno gessit 1542, Authore Wolfgango Lazio Viennensi medico, regio historico*.

digi részekkel teljesen egyező kézírással meg is találjuk a 208r–258v lapokon az idevágó szöveget. Ennek eredeti címe úgy hangzott: *Incipit Liber V. de bello Schmalcaldico, quod ad Ingolstadium ac loca vicina gestum fuit in autumnno anni 1546*. Mivel Lazius két könyvet szentelt a németországi eseményeknek, meg is lett volna a hiányzó V–VI. könyv, ráadásul megmaradt volna az évkönyvszerű jelleg is, mert az V. decas folyamatában tárgyalta volna a Ferdinánd király uralma idején, 1540–1556 közötti fontosabb eseményeket, bárhol történtek is azok. Lazius azonban utóbb meggondolta magát. Hogy miért, arra nincs adat. Annyi bizonyos, hogy a schmalkaldeni háborúról szóló szöveg címe fölé utólag, meglehetősen bizonytalan kézírással odaírták: *Decadis VI. De bello Germanico, Bohemico, conventibusque caesarum Ferdinandi patris ac Maximiliani filii coronationibus et sollemnibus quibusdam, autore Wolfgango Lazio Viennensi*. Az eredetileg olvasható címben pedig ugyanaz a reszketeg kéz, ugyanazzal a tintával az V. könyvre utaló római számot átjavította I-re. Ezzel a schmalkaldeni háború tárgyalása a VI. decas első két könyvévé vált. Szintén nem része tehát, Lazius végső döntése szerint, az V. decasnak.

Ahonnán viszont ezzel eltűnt két könyv. Hogy a hiányt pótolja, Lazius kissé fura módon úgy döntött, hogy nem az eredetileg is három könyvből álló Buda-krónikát bontja szét ismét, hanem a IV. könyvet osztotta inkább három részre. A fol. 157v-n a margón jelölte, hogy: *Incipit liber quintus decadis quintae*, majd a fol. 164v-n újra a margón, hogy: *Liber VI. Dec[adis]*. Ezzel megőrizte a Buda-ostromokkal foglalkozó könyv egységét, és tematizálni tudta a IV. könyvet is. Az új felosztásban a IV. könyv foglalkozott Esztergom 1543. évi elestével, az V. Székesfehérvár ugyanezen évi török kézre kerülésével, a VI. könyv pedig 1544–1545. évek záróakkord jellegű eseményeivel. A tologatással végül mégis kijött a szükséges tíz könyv, mely így vegytisztán Ferdinánd magyarországi tetteinek állított emléket 1540 és 1556 között. Egy olyan munka tehát, amely a *Rerum Austriacarum Decades* V. decasának kiadásra vállalkozik, azokat a szövegeket kell, hogy közölje, melyek a W3 számozása szerint Liber I–X-ig következnek. Ez a két könyvnyi bevezetővel ellátott másfél évtizednyi magyar történelem az V. decas páratlanul izgalmas főszövege. Az ide tartozó szövegeket és lelőhelyeket az alábbi táblázat foglalja össze:

	<i>W1 kézirat (cod. 7967)</i>	<i>W2 kézirat (cod. 7937)</i>	<i>W3 kézirat (cod. 7688)</i>
Történeti áttekintés 1540-ig	fol. 72r–84v	fol. 1r–17r	fol. 94r–117r
Fels hadjárata (1540)	fol. 84v–93v	fol. 17v–29v	fol. 117v–124v
Roggendorf hadjárata (1541)	fol. 94r–112v	fol. 31r–57r	fol. 125r–139v
Brandenburgi J. hadjárata (1542)	fol. 113r–127v	fol. 57v–76r	fol. 140r–151r
1543–1546. évi események	fol. 128r–151r	fol. 76v–106r	fol. 151v–169r / fol. 79r–91v (részlet)

	<i>W1 kézirat</i> (<i>cod. 7967</i>)	<i>W2 kézirat</i> (<i>cod. 7937</i>)	<i>W3 kézirat</i> (<i>cod. 7688</i>)
Niklas Graf zu Salm hadjárata 1549	–	–	fol. 171r–182r / fol. 292r–302v
Castaldo erdélyi hadjárata, 1550–1551	–	–	fol. 182v–190r / fol. 302v–309/1r
1552–1556. évek harcai	fol. 152r–155v (részlet)	–	fol. 191r–202v / fol. 309/1r–320r
Szigetvár ostroma 1556	–	–	fol. 203r–205v / fol. 320v–323r

Érvek egy stemma elé

Tanulmányom utolsó pontjaként végül szeretnék visszatérni a filológia mezejére, igazolandó, milyen sorrendben íródtak az V. decas szövegei. Vizsgálódásunk kezdetén fontos ismét leszögezni, hogy mindhárom kézirat más-más kézírással készült ugyan, de egy kéziratban belül, legalábbis az V. decashoz tartozó szövegek esetében az írás mindig ugyanazon kéztől való. Ez egyben azt is jelenti, hogy az egyes verziókat egy-egy másoló készítette viszonylag rövid idő alatt. Ha nem is tudjuk feltétlenül évhez kötni tehát az egyes verziók keletkezését, azt biztosra vehetjük, hogy az írásképe és a tinta azonossága miatt egy adott kézirat egyszerre készült el.

Ami a sorrendet illeti, már csak tartalmi okokból is bizonyosan Mayrnak van igaza, és W3 (cod 7688) a legkésőbbi verzió. Csak ez tartalmaz ugyanis 1546 utáni eseményekről szóló könyveket. A W1-ben levő rövid szöveg Tiroli Ferdinánd hadjáratáról nem perdöntő, mivel egy önállóan, 1557-ben megjelent munka kézírata, és csak utólag kötötték a kódex többi kéziratához, azoktól írásképe alapján is eltérő. Belső érvek alapján az is valószínűsíthető továbbá, hogy W3 változatát Lazius 1556, de inkább 1558 után írhatta. 1556 utánra vall, hogy erről az évről még megemlékezik a szerző, továbbá Ferdinándot császárnak címezi, ami csak V. Károly 1556-ban történt lemondása után képzelhető el. Az 1558 utáni keletkezést pedig az valószínűsíti, hogy az 1556. évi szigetvári ostromról szóló beszámoló számos ponton szövegszerűen egyezik Zsámboky Jánosnak ugyanerről az ostromról írt, és 1558-ban nyomtatásban is megjelent munkájával.²² Az pedig sokkal valószínűbb, hogy Lazius használta a nyomtatott könyvet forrásul, mint hogy Zsámboky kölcsönözze volna Lazius kéziratban maradt gondolatait. Zsámboky forrásai között pedig magyar nyelvű munka is akad, amihez Lazius nyelvi okokból nem fért volna hozzá. Mivel pedig a munka V. decashoz tartozó részeit egységes kézírással másolták le, ez a másolat pedig a fentebbi okokból nem születhetett 1556, de inkább 1558 előtt, így a W3 változatának létrejöttét

²² Vö.: *Egy elfeledett ostrom emlékezete...* 2016, i. m. 21–23.

az 1550-es évek végére, 1560-as évek elejére datálhatjuk. Mivel W2 végén a bejegyzés 1548-ra utal, az ebben őrzött szöveg pedig nem különbözik érdemben W1 vonatkozó szövegétől, bizonyos, hogy ezek korábbi szerkesztések, így joggal tekinthetjük W3-at a legutolsó verziónak.

Mivel bizonyítottan tekinthetjük, hogy W3 az utolsó verzió, csak azt a kérdést kell megválaszolnunk, milyen viszonyban van egymással a két korábbi kódex? Láttuk, hogy W2 1548-ra biztosan elkészült. W1 végén ilyen bejegyzés sajnos nincs, tartalmi okokból mégis biztosra vehetjük, hogy ez a változat sem lehet korábbi 1548-nál. Lazius ugyanis az 1542. évet tárgyaló (ebben a változatban a III.) könyvben beszámol arról, hogy Ferdinánd király lecsukatta az árulással vádolt Perényi Pétert, majd azt is megjegyzi, hogy Perényi hat évvel később (vagyis 1548-ban!) meghalt a börtönben.²³ Ezt nyilván nem írhatta 1548 előtt. Mivel pedig a szöveget W1 is változtatás nélkül hozza, ez sem keletkezhetett ennél korábban. Ez eddig nem is mond ellent Mayr sorrendjének, aki úgy vélte, W1 a későbbi változat. Mivel a két szövegváltozat nagyjából azonos, tartalmi érvekkel ezt nem lehet eldönteni, csak a filológia segítségével. Mivel a probléma csak azon szövegeknél merül fel, melyek mindhárom változatban megtalálhatók, ha egy ezekre alapozott, kellően reprezentatív minta alapján sikerül kellő bizonyítékot találni a megfelelő sorrendre, a kérdés megoldottnak tekinthető. Mivel a *praefatiót* Lazius utóbb átdolgozta, így azt nehéz mindhárom változatban egyöntetűen vizsgálni, úgy határoztam, hogy a Buda ostromaival foglalkozó három könyv szövegét vetem össze sorról sorra, szóra-szóra mindhárom változatban, keresve azokat a változásokat (*errores*), melyek segíthetnek a döntésben.

Munkahipotézisként fogadjuk el, hogy Mayrtól eltérően nem W1-et másolták W2-ről, hanem fordítva, így a kéziratok sorrendje W1, W2, W3 (cod 7967, cod 7937 és cod 7688). Az általam javasolt sorrendet akkor sikerül hitelesen bizonyítani, ha a változások jellege és iránya a következő mintákat követi:

1. W1-ben szerepel egy szó/kifejezés/nyelvtani alak, melyet már ebben a változatban áthúztak és/vagy javítottak, majd W2-ben és W3-ban már minden további nélkül ez az szó/kifejezés/nyelvtani alak szerepel.
2. W1-ben szerepel egy szó/kifejezés/nyelvtani alak, mely ugyanebben a formában bekerült W2-be is, de ott áthúztak és/vagy javítottak, majd W3-ba már ez az szó/kifejezés/nyelvtani alak öröklődött tovább.
3. fordított irányú mozgásra nem találunk példát

Ha ugyanis W1 már tartalmaz egy javítást, kiegészítést, áthúzás, margójegyzet stb. formájában, amely javítás már elfogadott főszöveggként található meg W2-ben (majd W3-ban is), az kizárólag azzal magyarázható, hogy W1 készült először, majd ezt a másolatot átnézve Lazius valamilyen javítást alkalmazott, amit W2 másolója már figyelembe vehetett, hiszen az a változat készült később. Ez a logika visszafelé nem működhet.

²³ ... iam miser neque sui iuris in captivitate usque consenuit et anno postea sexto vitam cum morte commutavit. Vö. ÖNB, cod 7967 fol. 125r.

Ugyanez a helyzet a második típusú javítással. Ilyenkor W1 hoz egy verziót, amit W2 is átvesz. Itt elvileg megfordítható lenne a másolási folyamat, hiszen nincs eltérés. Ha viszont W2-ben ezt a szöveghelyet korigálja Lazius, majd a korigált verzió kerül bele W3-ba, az megint csak azzal magyarázható, hogy 1) azért W2-ben korigál, mert az a jobb változat, 2) W3 másolója is tisztában volt vele, hogy többé nem W1 eredeti, hanem W2 korigált verziója az irányadó, így az ott talált marginális, szövegközi javításokat magától értetődő természetességgel vette át az utolsó másolatba.

Végül az is fontos kritérium, hogy bár a három könyv szövege teljes körű összevetés után több mint 1400 helyen mutat kisebb-nagyobb eltérést, de ezek között soha nincs olyan változás, melynek iránya ellentmondana a fenti elvekből levonható következtetésnek.

A változtatások jellege nagyon sokféle lehet. A leggyakoribb típusok a következőképp foglalhatók össze.

- kihagyás: Lazius kihúz egy vagy több eredetileg beírt szót
- betoldás: az eredeti szöveg kiegészítése egy vagy több szó betoldásával.
- lexikai változtatás: más szóval, jobb(nak gondolt) szinonimával helyettesíti az eredeti kifejezést.
- grammatikai változtatás: főleg igék esetében változtat az eredeti alakon, adott esetben a tagmondat struktúráján.

Ezek a főbb változatok megfigyelhetők mindkét fentebb említett korrekciós ütemben. Az alábbiakban jelzés értékkel említek néhány illusztratív példát, elsőként arra az esetre, amikor egy W1-ben levő *locus-t* már ott javít a szerző, és ez a helyesbített alak kerül át W2-be és W3-ba.

Kihagyás:

<i>W1</i>	<i>W2</i>	<i>W3</i>
gravi quiete milites fessos haberet et adfflictos	gravi quiete milites fessos haberet	gravi quiete milites fessos haberet
ut sine ullo detrimento Pesthenses milites oppressi eo etiam magis exhilararentur subsidiis in ipso tempore conspectis et Budenses, qui prope incolunt	uti Budenses quique prope incolunt,	uti Budenses quique prope incolunt,

Betoldás

<i>W1</i>	<i>W2</i>	<i>W3</i>
a cuius ulteriori, quae moenia respicit , ripa	a cuius ulteriori, quae moenia respicit, ripa	a cuius ulteriori, quae moenia respicit, ripa
dum inter primos confertosque pugnat, et partim suos e periculo recipere conatur , partim praeclari facinoris casum quaerit	dum inter primos confertosque pugnat, et partim suos e periculo recipere conatur, partim praeclari facinoris casum quaerit	dum inter primos confertosque pugnat, et partim suos e periculo recipere conatur, partim praeclari facinoris casum quaerit

Lexikai változtatás

<i>W1</i>	<i>W2</i>	<i>W3</i>
ad castrum: vallum nostrum expugnandum	ad vallum nostrum expugnandum	ad vallum nostrum expugnandum
ad regem Poloniae nuncios: legatos mittere	ad regem Poloniae legatos mittere	ad regem Poloniae legatos mittere

Grammatikai változtatás

<i>W1</i>	<i>W2</i>	<i>W3</i>
noctis partem remorum sulcatione dimittebant: dimiserunt .	noctis partem remorum sulcatione dimiserunt .	noctis partem remorum sulcatione dimiserunt .
qui sibi autoritatem eo vendicare: vendicabant	qui sibi autoritatem eo vendicabant	qui sibi autoritatem eo vendicabant

Másodjára nézzünk arra példákat, amikor egy *W1*-ben levő *locus* csak *W2*-ben módosul, és ez a változás öröklődik *W3*-ba is:

Kihagyás:

<i>W1</i>	<i>W2</i>	<i>W3</i>
Igitur mortuo rege Joanne	Igitur mortuo Joanne rege	Igitur mortuo Joanne
iram primum vindictamque,	iram primum vindictamque	iram vindictamque

Betoldás

<i>W1</i>	<i>W2</i>	<i>W3</i>
familiae in Hungaria nobilissimae virum	familiae in Hungaria nobilissimae virum propinquum suum	familiae in Hungaria nobilissimae virum propinquum suum
quae in Bavaria passim, Sveviaque scriptae ante Pentecostes	quae in Bavaria passim, Sveviaque atque Tyrolis comitatu scriptae sub auspicio, qui summam tum in re militari scientiam habuerant, Ekio a Reyscha et Joanne a Grimenstayn Rhetis , ante Pentecostes	quae in Bavaria passim, Sveviaque atque Tyrolis comitatu scriptae sub auspicio, qui summam tum in re militari scientiam habuerant, Ekio a Reyscha et Joanne a Grimenstayn Rhetis ante Pentecostes

Lexikai változtatás

<i>W1</i>	<i>W2</i>	<i>W3</i>
arbitrum cupiebat	arbitrum cupiebat: elegit	arbitrum elegit
in casis suis tentoriisque	in casis suis tentoriisque: papilionibusque	in casis suis papilionibusque

Grammatikai változtatás

<i>W1</i>	<i>W2</i>	<i>W3</i>
omnem operam impenderet	omnem operam impenderet impendebat	omnem operam impendebat
triticum avenaque deponebantur.	triticum avenaque deponebantur: deponerentur.	triticum avenaque deponerentur.

Az ilyen típusú eltérések százzszámra citálhatók, de ez célunk szempontjából szükségtelen. A változatokat mind vissza lehet majd keresni a készülő kritikai kiadásban. Számunkra most csak annak van jelentősége, hogy ezek a változások mind abba az irányba mutatnak, hogy Lazius elsőként a W1 kódex változatát készítette el, majd javította. Erről készült – W1 szörványos javításait figyelembe véve – a W2 változat. Ez a két munkaszakasz 1548-ra lezárult. Lazius később további alapos javításokat, kiegészítéseket alkalmazott W2 tisztázott szövegén, ami ennek következtében kelthetett olyan benyomást az olvasóban, hogy csak piszkozatról van szó. Mayrtn valószínűleg ez tévesztette meg. Valójában viszont az a kö-

vetkeztetés vonható le a filológiai vizsgálódás alapján, hogy W2 javított verziója szolgált alapul W3 azon szövegei számára, melyek már az első két verzióban is szerepeltek. Arra természetesen szintén lehet példákat hozni, hogy bizonyos szöveghelyek W1–W2-ben azonosak, és csak W3-ban módosulnak valamiképp, kihagyás, betoldás, lexikai vagy grammatikai módosítás folytán. Bizonyításunkhoz azonban ezek sem tesznek hozzá új elemet, hiszen az már tartalmi érvek alapján is egyértelmű volt, hogy W3 a legkésőbbi, egyben legbővebb változat.

A fenti bizonyítással eljutottunk arra a pontra, hogy nemcsak azt tudjuk, mely szövegeket kell beválogatnunk az V. decas megjelentetését célzó kiadásba (vagyis, hogy mi a főszöveg), de immár biztos stemmával is rendelkezünk, hogy megállapítsuk, melyik lesz kiadásunk alapszövege (W3) és mely verziók kerülnek majd az apparátusba (W1, W2).

A szövegek összevetése több ezer jegyzetet eredményez majd, már több mint 1400-nál tart a munka. Ezek azonban jóval túlmutatnak a filológia keretein. A változtatások, módosítások rögzítése révén egy kritikai kiadás értékes információkkal szolgálhat egyebek mellett arról, milyen nyelvi átalakuláson ment át az eredeti szöveg, illetve mennyit változott Laziusnak az eseményekre vonatkozó tárgyi tudása, illetve hogyan alakult a koncepció, ahogyan az eseményeket be akarta mutatni. Ezek feltárása és elemzése azonban további kutatások feladata.

KASZA PÉTER

Les manuscrits Lazius

Éclaircissements philologiques précédant l'édition critique

L'ouvrage historique monumental de Wolfgang Lazius (1514–1565), les *Rerum Austriacarum Decades*, négligé par la recherche autrichienne et hongroise, est resté en état de manuscrit. Pourtant, la Ve décennie, la chronique de la décennie 1540–1556 de l'histoire hongroise, est un texte d'importance majeure. Il existe trois manuscrits de la décennie en question, conservés à l'ÖNB de Vienne. Avant de mener à bien l'édition projeté, il convient de décider, par la voie d'analyses philologiques, lesquelles des versions devra en servir de base.

Dans la présente étude, nous nous sommes proposé de fournir une présentation interne et externe des trois manuscrits, de donner un rapide synthèse de l'histoire de la recherche à leur sujet, de déterminer avec précision le corpus et enfin de soutenir avec des arguments philologiques notre hypothèse sur l'ordre chronologique de la naissance des trois manuscrits.

Keywords: 16th Century; Hungarian history; historiography of humanisme; court historiography; Wolfgang Lazius.